

Áttörések

A public library megjelenése, első térhódítása Magyarországon

Tóth Gyula

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, a magyar főváros nyilvános könyvtára és fiókhálózatának központja, adottságai és hagyománya folytán a szociológia országos feladatkörű szakkönyvtára. Alapítási éve konvenció alapján 1904, jóllehet, akkor statisztikai és közigazgatási szakkönyvtárként hozták létre. A múlt században, számos kezdeményezés után, szerény keretek között már 1892 óta létezett egy „fővárosi könyvtár”, másfelől hivatalosan csak 1911-ben vehette fel a Fővárosi Nyilvános Könyvtár nevet. Az elnevezés változása nem volt formális: az addig közép-európai módon és erősen német hatásokat érvényesítő magyar könyvtárügyben ekkor jött létre az első public library-elvű könyvtár.¹ A könyvtár névadójának munkásságához fűződik az az áttörés, mely megváltoztatta a századfordulón már 700 000 lakosúnál nagyobb, majd 10 év alatt további 150 000 fővel növekvő dinamikus fővárosnak a könyvtári arculatát, még akkor is, ha Szabó Ervin vállalkozását részsikernek

1998 nyarán New Yorkból az OSZK-ba levél érkezett, amelyben egy nemzetközi tanulmánykötet számára kértek magyar hozzájárulást. A kiadvány címe: Cross-border library and information transfer (szabad magyar fordításban: Határokat átívelő könyvtári és informatikai eszmék).

A két, alábbiakban olvasható írás erre a felkérésre készült (pontosabban: a kötetbe szánt angol szöveg magyar verziójáról van szó). Az Amerikába elküldött eredeti változat két részre tagolt, kétszerős dolgozat volt (angol címe: The birth and upgrading of Hungarian public library ideas. Two chapter from the history of Hungarian public library ideas). A szerzők (Tóth Gyula és Fogarassy Miklós) úgy gondolták, hogy a „public library”-eszmé két nagy képviselője előtt tisztelgő munkájuk a magyar szakmai közönség érdeklődésére is számot tarthat, s most már külön érdekes a könyvtári eszmetörténet két fejezetét idehaza megjelentetni. Némi változtatást azért tartottunk szükségesnek, mert a magyar olvasók nem igényelnek olyan – személyi, történeti – magyarázatokat, amelyek a nemzetközi kötet olvasói számára viszont alapvetően fontosak voltak. (A szerk.)

minősíthetjük. A mag el volt vetve – de csak több évtizedes hibernizáció után, mintegy fél évszázad múltán éledhetett újjá ez a könyvtáreszmény, sarjadhatott ki és terebélyesedhetett – immár ország méretben.

Magyarországon a public library könyvtáreszmény első átütő erejű mozzanata az volt, hogy Szabó Ervin főkönyvtáros – a polgármester és a Könyvtári Bizottság megbízásából – 1910. június elejére elkészítette az *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten* c. előterjesztését.² Ennek nyomán határozta el a Főváros Tanácsa hivatali

szakkönyvtárából angolszász (public library) elveket megvalósító, fiókhálózattal rendelkező, nyilvános könyvtári rendszer kialakítását és nagy központi könyvtár megépítését. A nagyszabású tervből ez utóbbi nem valósulhatott meg, elsősorban a politikai erők ellenállása, a polgári demokratikus viszonyok fejletlensége miatt, de a központi könyvtár jobb tárgyi, anyagi és személyi körülmények közé kerülve és 5 fiókot létrehozva, szerény mértékben megmutathatta a főváros társadalmának és a magyar könyvtáros szakmának, milyen a korszerű, az Európa-szerte a szakmai közvélemény által példának tekintett és számos országban megvalósítani igyekezett közkönyvtár. Érdekes és tanulságos annak a jó egy évtizednyi időszaknak az áttekintése, mely e könyvtáreszmény magyarországi megvalósításának érdekében tett erőfeszítések jegyében (is) telt el. Az említett dokumentum Szabó Ervin ez irányú gondolatainak és törekvéseinek összegzése, vagyis az addig megtett út összefoglalása és a további törekvések igazodási pontja.

Nem Szabó Ervin volt az első magyar könyvtáros, aki ismerte az USA és Nagy-Britannia könyvtárügyét és a public libraryt. Az 1886-os *Magyar Könyvszemlében* megjelent első tájékoztató írástól kezdve a könyvtártani kézikönyvek és a szaksajtó lapjain ekkortól olvashatók voltak hosszabb-rövidebb ismertetések, eltérő árnyalatú méltatások. Ezek elsősorban a külföldi szakirodalomból merítettek, kisebb mértékben közvetlenül a tanulmányutak során szerzett ismereteken alapultak. Paradox módon kevésbé közvetlenül angolszász, jórészt nyugat-európai, leginkább német és német nyelvű közvetítéssel jutottak el hozzánk.³ A hazai szemlélet még közel két évtizeden át az határozta meg, amit a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője fűzött az előbbi íráshoz, és amely az észak-amerikai könyvtá-

rakat, mint a „legmintaszerűbben felállított és kezelt intézeteket” jellemezte ugyan, de rögtön hozzáfűzte, hogy reálisabb a nyugat-európai országoktól tanulni, mint mindent megváltoztatva Amerikától, mondván: „*óvakodnunk kell oly újítások szellőztetésétől, melyek, eltekintve attól, hogy a mi viszonyainknak meg nem felelnek, könnyen félreértésre adhatnak alkalmat, rendszerváltoztatásra vezethetnek s összes e téren tett alkotásainknak lehetnek kárára.*”⁴

A „hivatalos” könyvtárpolitika véleménye később változott. Különösen *Ferenczi Zoltán* egyetemi könyvtárigazgató és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének népkönyvtári felügyelője jutott el 1907-ben írt cikkeiben és konferencia-előadásában az angolszász típusú könyvtárak – legáltalában (nagy) városokban való – megvalósításának szorgalmazásához.⁵ Ekkortól a Főfelügyelőség is több lépést tett ebben az irányban, hogy azután 1910 januárjában – miután röviden értékelte Budapest könyvtári helyzetét és véleményét *Ferenczi Zoltán* és *Gulyás Pál* nemrég megjelent idevágó munkáival támasztotta alá – emlékiratban javasolta: „... vegye föl a fő- és székváros a maga városfejlesztő programjába a legközelebbi jövő feladatai közé egy fő- és székvárosi közművelődési nyilvános közkönyvtár alapítását, esetleg a ma meglévőnek ilyen né fejlesztését, még pedig a fő- és székváros viszonyaihoz alkalmazott (sic! T.Gy.) angol-amerikai minta szerint, melynek fokozatosan fejlesztendő fiókkönyvtáraival lássa el szükség szerint a különböző külsőbb területeket ...”⁶ A polgármester gyorsan reagált (kiadta véleményezésre az emlékiratot Szabó Ervinnek, majd ennek alapján megbízta részletes tervet – ez a korábban már említett Emlékirat... – kidolgozásával, mozgósította a könyvtári és egyéb bizottságokat stb.). Szabó Ervin pedig mohón és felkészülten kapott az alkalmon (április 2-án készen volt a részletes és alapos szakvélemény, majd június elején a még részletesebb Emlékirat...). A június 20-án tartott szakértekezlet a polgármester el-

nökletével már konkrét lépések megtételét javasolhatta. Mindezek alapján akár előzetes egyeztetést feltételezhetünk, de mindenképpen régóta folyó alapos előkészítést állapíthatunk meg.⁷

Szabó Ervin – amiként a korszak elvárásainak megfelelően számos kiváló hazai kortársa – igen sokoldalú érdeklődésű, sok területen kimagasló felkészültségű alakja volt a magyar századelőnek. Fontos kiemelni erős kisugárzó hatását is: a század számos, politikailag (szocialista, baloldali, radikális stb.) és szakmailag exponált személyisége vallotta ténylegesen és jelképesen tanítványának magát. A róla szóló könyvtárnyi szakirodalom máig nem jutott nyugvópontra életműve megítélésében.⁸ Talán nem állunk messze az igazságtól, ha úgy jellemezzük, hogy egész életében a progressziót kereste és valamennyi területen azt szolgálta, egy új és jobb társadalmat akart előkészíteni a kultúra és – mivel az egyetem elvégzésétől haláláig (1899-1918) könyvtárban dolgozott – elsősorban a könyvtári szolgálat eszközeivel. Szabó Ervin mindenkor a gondolat, a tudomány és a művészet feltétlen szabadsága mellett foglalt állást – ahogy egyik későbbi méltatója jellemezte: *„a szabad bírálat fanatikusa, az igazság és a kultúra szabadságának bajnoka volt.”*

Ugyanakkor Szabó Ervin nem volt/lehetett tanult könyvtáros. Budapesten és Bécsben jogot végzett s eközben különösen a közgazdaságtan és annak könyvszete érdekelte. Ezt követően – mintegy nyegedéves parlamenti könyvtári betanulás, gyakoronkoskodás után – 1900. február 1-jétől már önálló munkát, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának rendezését bízták rá. Ebben a szakkönyvtárban azonnal számos angolszász elemet valósított meg (tájékoztató szolgálat, bibliográfiai tevékenység, tizedes osztályozás stb.), melyeket

akkor még egyetlen más hazai könyvtárban sem alkalmaztak.⁹ *„A kamarai könyvtár évtizedekkel megelőzte a többi, Szabónak ezért »önmegvalósítása« színteréül másik könyvtárat kellett választania,»*¹⁰ és ezért cserélte fel a fővárosi (egyelőre a statisztikai hivatalhoz tartozó) hivatali szakkönyvtárral. Itt nem részletezhetően bizonyított tény, hogy ezt a közigazgatási és statisztikai szakkönyvtárat eleve úgy formálta, hogy az – a korlátozó körülmények ellenére – mind szélesebb körűen legyen képes nyilvános könyvtári feladatok betöltésére, eredményeivel emellett érveljen, és az ebben az irányban történő továbbfejlesztés lehetőségét magában hordozza. Eszerint alakította át és fejlesztette gyűjteményét, megnyitotta a lakosság előtt, nyomtatott katalógusban tárta az érdeklődők elé az aktuális kérdéseknek a könyvtárban meglévő irodalmát – s mindent megtett azért, hogy erről minél több szó essék, mondván, hogy ezzel *„az amerikai módszerek követésére teszünk kísérletet.”*¹¹

Szellemi előkészületeit illetően mindenekelőtt az 1907. évi pécsi, szabad tanítási kongresszuson tartott korreferátumára kell hivatkoznunk,¹² melyben formálisan – egy korábban megjelent és központi-kiadott címjegyzék kapcsán – az akkori népkönyvtárakról (Volksbücherei), azok állománygyarapítási kérdéseiről volt szó, de ahol (miként a kultúra számos egyéb területén is, és ahogy azt az egyik hozzászóló nyíltan ki is mondta!) a vitában konzervatív és progresszív nézetek csaptak össze. Szabó Ervin – társadalmi, eszmei és politikai nézeteivel összhangban – olyan gondolatokat fejtett ki, amelyek a korabeli hazai könyvtárakban nem, csakis a demokratikus angolszász könyvtáreszmény jegyében működő könyvtárakban voltak megvalósíthatók.

A *Fővárosi Könyvtár* 1907 májusában először megjelent *Értesítőjében* – és ugyancsak angolszász stílusú kiadványában – már világos helyzetképet és programot fogalmazott meg: *„Az a hatalmas mozgalom, mely Nyugati Európa és Északi Amerika*

városait a nyilvános könyvtárak sűrű hálózatával vonja be, a modern városnak sajátos terméke, egyúttal újabb tünete annak a társadalomfejlődési iránynak, amely a kollektív szolgáltatások folyamatosan szaporodó tömegével helyettesíti a szükségletek egyéni kielégítésének rendszerét. ... Új könyvtárak kellettek tehát a régié mellett s újak ott, ahol azelőtt semmiféle könyvtár nem volt: a megnövekedett városokban és a városokká tömörült falvakban. Olvasni akarnak olyanok, akik azelőtt nem igen zavarták a könyvtárak csendjét. ... Hasonló viszonyok Budapesten is aktuálissá tették a népkönyvtárak kérdését. De miként sok másban, úgy ebben is tapogatódzó kísérleteken túl nem jutottak... (S itt jön Szabó Ervin zseniális felfedezése: a főváros irányítása is mind szélesebb körű irodalmi bázist igényel, s ez összekapcsolható az ugyancsak mind szélesebb körű lakossági igényekkel! Ezért)... a fővárosi könyvtár nem szorítkozhatik a szó szoros értelmében vett közigazgatás és statisztika művelésére, hanem körébe kell, hogy vonja a határos tudományok egész sorát, a társadalomtudományt (ez ma a szociológia! T.Gy.) és a szociálpolitikát, a közgazdaságtant, a közegészségügyet és a természettudományoknak az emberre vonatkozó részeit: éppen azokat, amelyek a közdolgozókkal foglalkozó embert érdeklik és ezért a népkönyvtár sajátos területei. A mellett a könyvtárt mindenki látogathatja, itt is semmiféle formáság nem gátolja a látogatót olvasótermünk, katalógusaink, könyveink és folyóirataink használatában, s nem is volt eddig okunk, hogy liberalizmusunkat megbánjuk. »¹³

Szabó Ervin ekkortól minden alkalmat megragadott, hogy a modern szolgáltatásokról, az angol-szász irányban haladó könyvtár eredményeiről és a továbbhaladás gátjairól ugyanúgy szó essék, miként a külföldi s benne az amerikai és angol példáról. Erről minden éves jelentésben, vagy új kiadvány bevezetőjében szólt. (Néhány kiragadott cím az Értesítőből: Városi gyermekkönyvtárak Amerikában, A brooklyni könyvtárosnői iskola, Könyvtári

törvényhozás Amerikában, Basch Imre: Könyvtári impressziók Amerikában stb.) Szabó Ervin három irányban dolgozott: a gyűjtőkör kitágítása, a kiadványok, valamint az olvasószolgálatnak Magyarországon addig ismeretlen módon való megszervezése. Egy 1908 januárjában készített terjedelmes beadványában írta: „... a Fővárosi Könyvtár annál is inkább kell, hogy ezen könyvtárakat vegye mintául, mert Budapesten ilyen, az angol-amerikai könyvtárak mintájára vezetett modern könyvtár, merjük mondani – egyáltalán nincsen.”¹⁴ Törekvései sikeresek voltak, a használat, az eredmények ezeket igazolták, s ugyanakkor a szerény tárgyi és egyéb feltételeket egyre inkább szétfeszítették. Szerencsére a főváros szűkebb és ambiciózus vezetőségében a könyvtár és Szabó Ervin támogatókra talált: megindultak a tárgyalások a könyvtár elhelyezésének és személyzetének bővítésére – s ekkor érkezett meg a polgármesterhez a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának javaslata.

Szabó Ervin sokkal felkészültebben, tudatosabban és mohóbban kapott az alkalmon, mintsem egy közigazgatási szakkönyvtár vezetőjének kötelessége lett volna. Szabó Ervin rövid élete során kiválóan össze tudta kapcsolni munkásságának különböző szálakon, de egy cél felé tartó elemeit, most is és ezután is a stratégia és a taktika mesterének bizonyult: a végkifejlet nem rajta múlt.¹⁵

A polgármester felkérésére nagyon rövid idő alatt elkészített Vélemény...¹⁶ már terjedelmesebb és sokkal alaposabb, részletesebb volt, mint amit véleményeznie kellett: világos programot és két mellékletben alternatív listát is tartalmazott az ideiglenes és a végleges elhelyezés téréngyeiről. A koncepció lényege a következő: „... a nagy fővárosi közkönyvtár, habár a nép legszélesebb rétegeit lesz hivatva szolgálni, nem szabad, hogy holmi irodalmi nép-

könyha legyen, mely olcsó pénzen lehetőleg sokat, de rosszat nyújtson, hanem kell, hogy legyen: a modern tudomány és a legfejlettebb ízlés igényeinek színvonalán álló kultúrintézet, mely a leggazdaságosabban dolgozik, de soha a szolgáltatások minőségének rovására ... a könyvtárolomány dolgában vezető elvül kell, hogy szolgáljon: a legjobb és legmodernebb irodalom, tekintet nélkül irányára, olyan teljességben, hogy nem csak a művelt laikusok, hanem a legkényesebb igényű tudományos kutatók igényeit is kielégíthesse és olyan példányszámban, hogy a legnagyobb arányú érdeklődésnek se kelljen hosszú könyvre várakozás miatt lelohadnia. Ez az amerikai public libraryk elve is, és ez az egyetlen, a demokratikus és egységes kultúrára törekvő könyvtárpolitikának megfelelő elv.“ Hármast megoldást javasolt: a központ társadalomtudományi szakkönyvtár legyen, a fiókhálózathoz a különböző könyvtárak egyesítése és könyvtárhasználati illeték alkalmazása a bécsi Zentralbibliothek mintájára.¹⁷ Szabó Ervin javaslata: „... mondja ki a főváros, hogy a Fővárosi Könyvtárt általános közművelődési könyvtárrá fejleszti és pedig olyképp, hogy nagy tudományos, de főként társadalomtudományi központi könyvtárt és ebből kiágazó népszerű szárnykönyvtárakat (fiókkönyvtárakat T.Gy.) létesít és megkísérli, hogy hasonló célú társaságok kooperációját megnyerje.“

A Vélemény... mintegy előzetes fogalmazványként már tartalmazta mindazt, amit a polgármester felkérésére részletesen kifejtett Szabó Ervin Emlékiratában. Ez könyvtártudományi szakirodalmi munkásságának legterjedelmesebb darabja, tartalmilag csúcsteljesítménye, melyben felvonultatja széles körű társadalomtudományi felkészültségét, alapos hazai és külföldi szakirodalom-ismeretét, s nem mellesleg ez egyetlen olyan könyvtártudományi szaktanulmánya, melyet jegyzetapparátussal is ellátott. 16 tételes bibliográfiájában – a német és német nyelvűek mellett – angolszász műveket is szerepeltetett:

- Bostwick, Arth. E.: The american public library. New-York, 1910.
- Brown, James Duff: Manual of library economy. London, 1903.

A jegyzetekben pedig még továbbiakra is hivatkozott:

- The Chicago Public Library. Chicago, 1909.
- Rye, Reginald Arthur: The libraries of London: a guide for students. London, 1908.
- Descriptive handbook of the Glasgow corporation public libraries. Glasgow, 1907.

Említést érdemel, hogy az Emlékirathoz csatolta magyar fordításban a Chicago nyilvános könyvtárról szóló füzetet, egy nemzetközi könyvtári statisztikai összeállítást, valamint egy rövid összefoglalást arról, melyek az amerikai könyvtárak előnyei, ill. A.B. Meyer: *Amerikanische Bibliotheken*. Berlin, 1906. c. munkájából azt a részt, amely azt mutatja be, mi van egy amerikai könyvtáráépületben.¹⁸

Az Emlékirat első fejezetében a public library és a társadalom, ill. a társadalmi fejlődés és a művelődés összefüggéseit bemutatva következtetett arra, hogy „... Olyan művelő intézményre van tehát szükség, amelyben mindenki megkapja, ami egyéni ízlésének megfelel. ... Ilyen intézmény az angol-amerikai public library” (210. p.)¹⁹ Az előbbi általános elveket ezután szembesítette Budapest könyvtárügyének helyzetével, ill. Bécs eredményeivel vetette össze a fővárosi helyzetképet, hiszen „Ha a nálunk méltán sokkal népszerűbb (sic! T.Gy.) angol-amerikai példakkal mérjük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egyenesen megsemmisítő” (223. p.)

A harmadik fejezetben a nyilvános könyvtárak feladatait, olvasói körét és állományát oly módon írta le (sok tekintetben megismételve az 1907-ben Pécsen elmondottakat, ill. az azután keletkezettek-ből sok mindent áttemelve), hogy hivatkozott az amerikai könyvtárak jelszavára: „... a legjobb könyveket a lehetőleg legtöbb olvasónak a legolcsóbb úton” (226. p.), tisztázta a public library helyét a

tudományos és a népkönyvtárak között: „... az új nyilvános könyvtár anyaga sem a régi tudományos könyvtárakéval, sem a régi népkönyvtárakéval nem azonos. A régi tudományos könyvtárakéval megegyezik abban, hogy tudományos irodalmat is gyűjt. De eltér abban, hogy nem a szaktudósok szükségleteire van tekintettel és ezért a régi és ritka, de inkább csak történeti értékű irodalom helyett főként a modern irodalomra helyezi a súlyt. És eltér abban is, hogy nagytömegű szépirodalmat tart készletben. Ebben viszont megegyezik a régi népkönyvtárral. De ettől is eltér a szépirodalom modernsége és általánossága, másrészt a tudományos irodalom célzatlanság nélkül összeválogatott gazdag gyűjteménye által.” (232–233. p.)

A IV-V-VI. fejezetek azt a célt szolgálták, hogy a városatyákat meggyőzze: az anyagi feltételek előtérmenthetők. A kölcsönzési díjat vitató Gulyás Pálnak Reyer szavaival válaszolt: „Teremtsetek előbb angol állapotokat, válasszatok olyan községtanácsosokat, akik a népkönyvtáraknak elegendő anyagi eszközöket szavaznak meg... és én szívesen állok a ti pártotokra.”²⁰ Az új könyvtárnak a Népházával (kultúrötthon T.Gy.) és a szabadművelődéssel (felnőttoktatás T.Gy.) való egybe kapcsolása mint kooperáció, mint a költségek csökkentésének egyik módja, másrészt a működés elvi oldalaként vetődött föl Szabó Ervin javaslatai között. Itt is az angolszászok eszményképe jött elő, akik „a könyvtárügyet annak szerves kiegészítő részeként a közoktatás és népnevelés keretébe illesztik, mint a könyvtáraknak ilyen művelő intézményekkel összekapcsolása.” (251. p.) Ugyancsak angolszász mintára említette, hogy az előadó- és kiállítótermek, laboratóriumok, tanteremek stb. a könyvtárak szerves részei. Legvégül a következtetést levonva („Új nyilvános könyvtár fölállítása Budapesten a népesség összes osztályainak egyforma kultúrszükséglete”), 12 pontban foglalta össze a megvitatandó kérdéseket az összes érdekelt bevonásával tartandó szakmai tanácskozás számára.

Az 1910. június 20-án tartott szakértekezleten Szabó Ervin – egyebek között – azt fejtette ki, hogy a központ és a fiókok közt milyen munkamegosztás alakuljon ki, a public library társadalomtudományi érdeklődést elégíti ki, s így lesz képes a már meglévő tudományos könyvtárak közé bekapcsolódni, s hogy a rétegkönyvtár (amilyenek Magyarországon addig működtek T.Gy.) miért nem célravezető stb. Végül is az értekezleten elnökölő polgármester azal zárhatta le a vitát: „az első kérdés tulajdonképpen eldöntöttnek tekinthető, hogy a fővárosnak új, modern nyilvános könyvtárra van szüksége... [s] hogy jellegében és szervezetében egyfelől a meglévő tudományos könyvtárak között, másfelől a meglévő népkönyvtárak között foglaljon helyet.”²¹ Számos részletkérdés vitatott volt és maradt, s volt – mint pl. az iskolai könyvtárak erőltetett beolvasztása – amiben Szabó Ervin alulmaradt. Mindenesetre feltűnő, hogy a szakértekezletről a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének számos prominens képviselője távolmaradt, kimentette magát, legfeljebb rövid írásban jelezte egyetértését (*Wlassics Gyula, Fejérvataki László, Ferenczi Zoltán*). A szakma helyett mások támogatták, vagy éppen vitatták javaslatait, legfőbb vitapartnere, Gulyás Pál pedig terjedelmes publikációjában inkább kifogásait sorolta – a 17. sz. jegyzetben már jelzett vitáirátában. (Ahogy válaszában Szabó Ervin konstataulta: „Kevés jót hagy rajta, vagy pontosabban: ha lát is talán jót benne, arról nem igen szól, ellenben száz apró-cseprő kifogást el nem hallgat”.)

Ezután kezdetét vette a tervezett könyvtár megépítésének elfogadtatása, ill. a megvalósítást előmozdító lépések sorozata.

Még 1910-ben Szabó Ervin *Kávéházak és könyvtárak* címmel cikket írt, melyet a nyilvános könyvtárak és olvasótermek fontosságának hangsúlyozására használt föl. Novemberben a könyvipart arról igyekezett meggyőzni hogy, angolszász példák azt bizonyítják, a nyilvános könyvtár nem ellensége, inkább propagálója a könyvvásárlásnak.²² A fővárosi

városvezetés lapjának, a *Népmívelésnek* a 1911. 2. száma könyvtári különszám lett, s az új könyvtár szószólója szerepére vállalkozott.

Szabó Ervin másik feladata az építés előkészítése volt. Részletes programot dolgozott ki²³, amely mintája annak, hogyan kell a könyvtárosnak közreműködni. 1911. január 12-én hirdette meg a főváros tanácsa 478/1911. szám alatt a leendő könyvtárépület tervpályázatát, melyet rövidesen határozatával úgy módosított, hogy a könyvtárral együtt népházát is épített. Január 28-án a polgármester elnökletével lebonyolított összejelentelen Szabó Ervinnek az építészek számára tartott előadása pedig azt példázza, hogy – bár a korabeli magyar könyvtártani szakirodalom előszeretettel foglalkozott a könyvtári épület és berendezés kérdéseivel – Szabó Ervinnek ezen a téren is vállalnia kellett az áttörést: „... minálunk csaknem kizárólag a német építészeti irodalmat ismerik csak, ... [ugyanakkor] maguk az új könyvtártípusok első németországi előharcosai – talán opportunitásból és pénzszerűből, de sokszor talán a német gloire-tól elvakítva, az új jelenség nem teljes megértéséből, vagy sovinizmusból ... felemás kompromisszumokat alkotnak. ... Éppen úgy a német könyvtárépítő irodalom is... tulajdonképpen nem vette észre, hogy itt gyökeresen más dolgról van szó... egészen mások az új könyvtárak szükségletei.”²⁴

A nagy központi könyvtár felépítése eleinte még sikerrel kecsegtetett, de Szabó Ervin 1912 elején, az 1911. évi jelentésében már megemlítette: „A központi könyvtár dolgának lassú előrehaladása természetes törekvésünkké tette, hogy a központ létesüléséig fiókkönyvtárak teremtésével próbáljuk munkánkat bevezetni.”²⁵ Jóllehet 1911-ben az intézmény elválhatott a statisztikai hivataltól, felvehette a Fővárosi Nyilvános Könyvtár elnevezést, Szabó Ervin igazgató lett és így önállóbban végezhetette belső átalakító és bővítő tevékenységét, továbbá egyre erőteljesebb munkatársi közösséggel folytathatta az új könyvtár előmunkálatait (ahogy maga írta:

„... jelentések, vélemények, tárgyalások, agitáció...” munkaerejének jó részét vonták el a könyvtár folyó munkáitól) – ekkortól azonban szinte minden éves jelentése panasszal (is) teli. Ezekből Szabó Ervin megfogalmazásában rekonstruálható a könyvtár sorsa, ill. a követett stratégia. 1912-ről ezt rögzítette: „Az új könyvtár ügye a jelentés évében úgyszólván semmivel sem haladt. A tervek elkészültek ugyan és azokat úgy a Könyvtári Bizottság, mint a Tanács elfogadta, azzal a korlátozással, hogy az előirányzatot meghaladó költségek miatt egyelőre csak a könyvtár rész lett volna fölépítendő. Azonban a Középitési Bizottság... a tervet visszautasította. Azóta újabb tervezgetések és alkalmasabb telek utáni keresgélések folynak. Minthogy ilyképpen a központi könyvtár ügye még sokáig elhúzódhat, nagyobb erővel láttunk hozzá a fiókhálózat kiépítéséhez. Sajnos, ezen a téren a sok támogatás és buzdítás dacára ugyanolyan ellenállásokkal kell megküzdenuünk, mint a központi könyvtár dolgában.”²⁶ Az akadályozás ellenére, 1914-ben viszont már arról számolhatott be, hogy 1913-ban „... szinte kalandosnak mondható küzdelmek után – fölépült az első fiókkönyvtár is, úgy hogy a most folyó év elejétől kezdve joggal nevezhetjük a könyvtárt nyilvános könyvtárnak, vagyis olyanak, amely a főváros mindenrendű népességének úgy tudományos, mint ismeretterjesztő, mint szórakoztató olvasmány iránti szükségletét ellátja...”, majd lakonikus keserőséggel hozzátette: „Az új könyvtárépület ügye a jelentés évében semmivel sem haladt előre”²⁷ A következő évről szólván már tízéves erőfeszítéseit mérlegelve ismételhetette: „Az új központi könyvtárépület alapkövét az előkészületekre fordított végtelen sok szellemi és idegmunka dacára máig sem tettük le, bár eredetileg azt hittük, hogy 1914-ben beköltözünk. Ellenben a könyvtár maga csakugyan átalakult nyilvános könyvtárrá, az 1913-ik év végén megnyitlak első fiókjai is, s ha a háború nem zavarja meg munkánkat, 1914 végén nem 4, hanem 6 fiókkönyvtárral teljesítjük hivatásunkat.”²⁸

Valóban a fiókhálózat lett a központi kérdés, a nyilvános könyvtári működés kipróbálásának terepe, itt valósíthatták meg az olyan angolszász elveket és módszereket, mint a szabadpolc (a Százados úti fiókban *Váradi Irma* bevezette az „open shelf”-et), a fiókokban gondoskodhattak először a gyermekekről. Ahogy *Bikácsi Lászlóné* monográfiája²⁹ kapcsolódó fejezetében kimutatta: Szabó Ervin a gyermekkönyvtárügy megteremtője is Magyarországon – még akkor is, ha néhány korábbi népkönyvtár már szolgált ki gyerekeket. „*Kiváltképpen arról vagyunk meggyőződve* – írta Szabó 1915-ben –, *hogy a gyermekeknek szabad olvasáshoz szoktatása fogja idővel a legjobb gyümölcsöket teremni. – Már az első évben, a fiókok összes forgalmából ... 56,1 % a gyermekekre esett...*”³⁰ A fiók-program folytatását is a háború zavarta meg, csakúgy, mint általában a könyvtárak forgalmának visszaesésében is szerepe lehetett. Szabó Ervin ebből azt a következtetést vonta le: „... *Budapestre vonatkozólag is alkalmaznunk kell a modern könyvtárpolitika általános érvényű szabályát, mely szerint a könyvtárnak kell elmennie az olvasóhoz, mert az olvasók maguk csak egy bizonyos kisugárzási körön belül mennek a könyvtárhoz. ... ha azt akarjuk, hogy Budapest népe megközelítően annyit olvasson, mint a nyugati nagyvárosoké, akkor decentralizálni kell, új és új fiókokat, s – ha ez pénzügyi okokból nehézségekbe ütköznék – kölcsönző helyeket kell nyitnunk...*”³¹

Időközben – a Népházával és szabad főiskolával egybekötött nagy könyvtár megépítését veszni látván – Szabó Ervin újabb ötlettel állt elő. Fölismerete, hogy a fővárosnak múzeumi gondjai is vannak, ezért 1913-ban terjedelmes tanulmányt írt, nagy (még az Emlékiraténál is bővebb, 44 tételes) bibliográfiai apparátussal alátámasztva azt a gondolatát, hogy a múzeum és a könyvtár építése összekapcsolható. Konklúziója: „*Azt hiszem, keresve sem találhatnánk Budapesten községi (itt ez városi-t jelent! T.Gy.) kultúrintézményt, amely működése szándékaiban, céljában, föladataiban, módszerei-*

ben közelebb állna a város tervezett nyilvános múzeumához, mint a tervezett városi nyilvános könyvtár és szabad főiskola. Ezeknek a rokoncélú intézményeknek az összekapcsolása hatalmas erejű kultúrgócot teremtene, amelyben minden egyes résznek nevelő és propagatív ereje kisugározna a többire és megsokszorozná hatékonyságukat ... Egy intézmény sem veszít, és mindenik nyer. És a nyereség végeredményben Budapest polgáraié és Budapest kultúrájáé, akiket és amit szolgálni valamennyiük legfőbb és legszebb hivatása.”³² Ez a próbálkozás is sikertelennek bizonyult – talán a háború miatt is. Ugyanakkor a háború végét remélve és az azutáni időre is készülvén, s jól tudva, hogy az angolszász országok könyvtári sikereiben a tehetős polgárok anyagi áldozatvállalása szintén szerepet játszott, 1917-ben írt *Munkáképzés és munkáltató érdek* című cikkében a nagytőke képviselőihez fordult,³³ s a fiókhálózat bővítéséhez kért tőlük pénztámogatást – miközben rendkívül érdekes és szinte máig modern eszmefuttatást tett a termelés, a munka, a művelődés és az olvasás összefüggéseiről. Hatása azonban ennek sem volt – talán azért, mert a háború még tartott, talán azért, mert ez is túl korai volt Magyarországon, mint a szerző számos gondolata. Egy későbbi méltatója szép megfogalmazásában: „*Szabó Ervin nemcsak túl korán halt meg, de túl korán is született.*”

Okkal tehető fel a kérdés: miért nem sikerült Szabó Ervinnek teljes áttörést elérnie a public library magyarországi meghonosításában? Miért ért el csak részsikereket a kedvezőbb terepnek ígérkező fővárosban is? A kérdésre egyértelmű válasz aligha adható, számos – részben mellette, részben ellene szóló – tényező egybejárását lehet mérlegelni.³⁴ Mellette szólt a dinamikus fejlődő és polgáriásodó fővárosi környezet, és annak ambiciózus és libe-

rális várospolitikát megvalósító, nagyarányú építkezéseket, szociális és kulturális fejlesztést (benne nagyszabású iskolaépítést) lebonyolító főpolgármesterének, *Bárczy Istvánnak* és szűkebb körzeteinek támogatása.³⁵ Azonnal hozzá kell fűznünk, hogy ez sem volt elég annak a konzervatív és jobboldali támadásnak a kivédésére, mely a szocialista, majd polgári liberális és radikális körökhöz tartozóknak számító és ilyen támogatókkal rendelkező Szabó Ervin ellen megnyilvánult, és amely körök végül is sikerrel akadályozták meg – a háborúval egyetemben – a központi könyvtár felépítését és a fiókhálózat fejlesztését.³⁶

Ugyancsak ambivalens módon ítélni lehet meg a könyvtári környezet szerepe. Nem vitatható, hogy legkiválóbb könyvtárosaink ismerték és a maguk módján óhajtották a public library könyvtáreszményének hazai megvalósítását. Programjába vette – legalábbis és helyesen a városokban – a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, valamint Szövetségének nagy tekintélyű elnöke, *Wlassics-Gyula*. A már említett *Ferenczi Zoltán* és (részben) *Gulyás Pál* mellett *Fraknói Vilmos* főfelügyelő is támogatta az angolszász elveket. Fraknói így számolt be 1912-ben a nem sokkal korábban felavatott New-York Public Library-ben szerzett tapasztalatairól: „... az eszményeket, amelyeknek hazai viszonyainkkal arányos szerény méretekben és formában magvalósításáért hivatalos állásomban másfél évtizeden át siker nélkül tettem erőfeszítéseket, mesékhez illő arányban és fényben megvalósítva találtam.”³⁷ A mondat kulcsszavai: „hazai viszonyainkkal arányos szerény mértékben és formában megvalósításáért.” Ez a megfogalmazás tükrözi legjobban a főfelügyelőséghez tartozók álláspontját és viszonyulását. S utólag úgy ítélni lehetjük meg, számos tényezőtől úgy tűnik, hogy ez a megítélés állt közelebb az akkori magyarországi realitásokhoz. Ezt mutatja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének 1909 elején, majd 1912-ben a városi könyvtárak létesítése ügyében a vallás- és köz-

oktatásügyi miniszterhez intézett memorandumának sikertelensége.³⁸ Gulyás Pál a II. olasz népművelési konferencián a magyarországi helyzetről elhangzott előadásában elismeréssel szintén csak a Fővárosi Könyvtár eredményeiről (sic! T.Gy.) szólt. Ezzel szemben a népkönyvtárakat úgy jellemezte, hogy „legtöbb megalapítása óta alig, vagy egyáltalán nem gyarapszik.”³⁹ Wlassics Gyula (már idézett, 10 éves munkájának mérlegét megvonó beszéde) szintén arról szólt, hogy noha intézménye a kis-könyvtárakat támogatta, a fenntartó „községek e hideg közönyét föl kell rázni”, s „életszükségletünk, hogy megteremtsük az igazi nagyvárosi könyvtárt.” Majd pedig részben saját sikereként értékelte a fővárossal kapcsolatos emlékirat megindította folyamatot: bár „könnyű volt itt ..., mert valóban ott hirdettük az igét, ahol már mindenki megtért. ... A főváros kiváló könyvtárvezetőségénél és irányadó férfainál már elhatározó készségre találtunk.”⁴⁰ Vagyis a helyi közösség és főleg a helyi hatóságok nem voltak érettek könyvtárfenntartásra, hiányzott a jogi és szellemi környezet – a megfelelő polgárosodási fokot Magyarország még nem érte el. Ugyanakkor a főváros erősen különböző helyzete adott némi okot az optimizmusra – s ezért kell helyesnek és eleinte sikerrel kecsegtetőnek tartani Szabó Ervin kezdeményezését is.

Mindez nem elégséges indok ahhoz, hogy a szakmai közvélemény miért fordult el Szabó Ervin és köre törekvéseitől. A támogatás helyett egyesek hallgattak, Gulyás Pál viszont egyaránt támadta az Emlékiratot, a könyvtárépítési elveket, a fiókok megnyitását, vagy Szabó Ervin munkatársának, *Dienes Lászlónak* a drezdai, majd lipcsei könyvtáros/olvasáspedagógus *Walter Hofmann*ról megjelent írását.⁴¹ Valószínűleg fontos mozzanatra tapintott rá *Katsányi Sándor* már említett tanulmányában. Máig szóló tanulságként fogadhatjuk el Gulyás Pállal kapcsolatosan tett megjegyzését, hogy „tévedésnek bizonyult koncepciójának egyik tartópillére: a népkönyvtári bázisból nem lehetett kifej-

leszteni a modern közkönyvtárat.” Ennek a tévedésnek esett áldozatul voltaképpen a „hivatalos” könyvtárpolitika valamennyi prominens képviselője, sőt sok tekintetben a számukra például szolgáló német könyvtárosok ugyanígy, hiszen végül is ott szintén nem voltak átütő erejűek a próbálkozások. Bizonytal volt ideológiai különbség is Szabó Ervin és ellenlábasai között. Sőt, a hiú ember hírében álló Gulyás Pált motiválhatta az a felismerés, amiről ugyancsak Katsányi szolt: „... érzékelnie kellett, hogy Magyarországon a korszerű közkönyvtár megteremtése – úttörő elméleti művei ellenére is – nem az ő nevéhez fog fűződni, hanem riválisáéhoz.” Itt szükséges arra rámutatnunk, hogy Fraknói, Ferenczi, Gulyás és a többiek helyzete nem volt kedvező a public library megvalósításához: valamennyien a nemzeti könyvtárban, illetve egyetemi könyvtárban dolgoztak, Wlassics pedig egyetemi tanár volt. Hozzájuk képest Szabó Ervin pozíciója sokkal jobbnak bizonyult, a társadalomtudományi szakkönyvtár természetesebb központja a nyilvános könyvtári rendszernek!

Gulyás felismerte azt is, hogy „a közkönyvtárügy szellemi irányításának második központja kezd Szabó Ervin célratörő törekvése nyomán kiépülni”⁴¹ – miként szintén Katsányi írta – de ezt már csak 1916-ban, Dienes füzetének bírálata árulta el.⁴²

Végül is Szabó Ervin Emlékiratával túl messzire ment (ahová már a hazai könyvtárosok nem igazán akarták követni) azzal, hogy a nyilvános könyvtár központját az addig hiányzó társadalomtudományi szakkönyvtárral be akarta illeszteni a meglévő tudományos könyvtárak közé, hogy fiókrendszer akart – világosan elkülönítve általános funkciójukat a központtól –, s kiépítésükhöz a meglévő könyvtárak integrációját és munkamegosztását tervezte stb. Ezzel komoly érdekeket sértett. Liberális könyvtárhasználati elvei beleütköztek a népkönyvtárak hazafias és vallásos nevelési funkciójába és felfogásába. Ellenfelei attól tartottak, hogy Szabó

Ervin könyvtárával olyan eszmék terjesztését tervezi, melyek a fennálló társadalmi viszonyokat és kialakult status quót veszélyeztetik E tekintetben azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy volt munkatársai és utódai 1918-19-ben a Szabó Ervin-i utat követték, bár ahogy *Kóhalmi Béla* – mint mindkét időszakban érdekelt résztvevő – megjegyezte: „... a Tanácsköztársaság könyvtári programjában szerepel egy olyan többlet... [amely] szükségképpen meghaladta... a polgári keretek között megfogalmazott könyvtári igényeket, így némely tekintetben a Szabó Ervini programot is.”⁴³ Miként az sem véletlen, hogy éppen Gulyás Pál vállalkozott később is – a tanácsköztársasági időszakról szólván, persze sok tekintetben teljes joggal – immár Szabó Ervin és követői együttes elmarasztalására.⁴⁴

Összefoglalva

Szabó Ervin a public library megvalósításában rész-sikereket ért el, de fennmaradt alkotása, a Fővárosi Nyilvános Könyvtár és fiókhálózata, és létezett szellemi hagyatéka, mely bőséges tárházul szolgált a későbbi korszakoknak. A Tanácsköztársaság bukása utáni ellenforradalmi korszak ezt az alkotást megtűrte, korlátozta, de nem folytatta példáját. Az 1945 és 1948 közötti polgári demokratikus koalíciós időszakban ugyancsak a század elejéhez nyúltak vissza, de már az angolszász tapasztalatok felhasználásával tervezték az új magyar könyvtárügyet.⁴⁵ Az 1949 utáni bolsevik diktatúra Magyarországon az immár sztálini eszmeiséggel áthatott szocialista, de ismét népkönyvtári rendszert hozták létre. S csak az 1960-as évek elejére mérséklődő politikai viszonyok között és megint legjava könyvtársaink nyúltak/nyúlhattak vissza Szabó Ervin szellemi hagyatékához, s annak segítségével foghattak hozzá az újabb/második, ugyancsak nem könnyű áttöréshez – mivel szintén népkönyvtári viszonyok között és után kellett végrehajtani!

Jegyzetek

1. Bővebben ld. Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 324 p. A korabeli országos helyzetképre vonatkozóan ld. még Kovács Máté: A dualizmus fél évszázada (1867-1918.) In: A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében. 1849-1945. Szerk. Kovács Máté. Bp. 1970. 70-119. p.
 2. Megjelent a Fővárosi Nyilvános Könyvtár Közleményei sorozat 6. számaként Bp. 1910. 61 p. Közzétették különlenyomatként a Városi Szemléből, 1910. 6. sz. 446-490. p. Ma leginkább hozzáférhető In: Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtartudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900-1918. Bp. 1959. 207-265. p., valamint 118-128, 452-480. p. A következőkben, ha Szabó Ervin írásaira hivatkozunk, erre a kiadásra utalunk Gyűjtemény megnevezéssel és a lapszám feltüntetésével.
 3. Az első beszámoló Ballagi Aladár: Az „Astor Library”. = Magyar Könyvszemle, 11. évf. 1886. 270-282. p. című írásában jelent meg. Majd az első magyar nyelvű monografikus munka (Kudora Károly: Könyvtártan. Bp. 1893.) irodalomjegyzékében Edwards, E.: Memoires of Libraries. Including a Handbook of Library Economic. Vol. 1-2. London, 1859. munkájával találkozunk. Az első magyar könyvtári statisztikai összefoglaló műben (György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. 1-2. köt. Bp. 1886.) a szerző a Public libraries in the United States of America, The history, condition and management. Special report... Washington, 1876. két kötetére is hivatkozott. Ez a mű szerepel Ferenczi Zoltán: A könyvtártan alapvonalai. Bp. 1903. c. kézikönyvének lábjegyzetében (133. p.), jóllehet ez is, mint Kudora vagy mások elsősorban német, francia munkákra építettek. Ámbár hozzátehetjük, hogy a mintegy 25 tételes irodalomjegyzékben még felfedezhetjük Flechter: Public libraries in America. Boston, 1894., ill. Greenwood, Th.: Public libraries: a history of the movement and manual for the organisation and management of rate-supported libraries. London, 1894. c. munkákat is. Mindemellett a magyar szerzők jobban ismerték a német és francia, esetleg olasz szakirodalmat. A Magyar Könyvszemle rendszeresen szemlélte ezeket, s közölte a Zentralblatt für Bibliothekswesen c. német társalap tartalomjegyzékét, amit a The Library Journalal csak 1906-tól tett meg. Szabó Ervin a jelenséget – éppen a már hivatkozott Emlékírat... jegyzeteiben így indokolta: „föltűnhet ugyan valakinek, hogy amikor angol-amerikai könyvtárelveket propagálunk, nem angolszász szerzőkre hivatkozunk legelőbb, ha-
- nem németekre. Pedig a dolog egyszerű. Az angol és amerikai könyvtáriügyi írók maguktól értetődőnek tekintenek és mint rég megoldottakat nem is tárgyalnak kérdéseket és problémákat, amelyek kontinentális írók számára elmaradt viszonyok közt bizony még igen aktuálisak, s a könyvtáriügyi viták homlokterében állnak. Ezért kellett és lehetett magunkat gyakrabban az ő vezetésekre bízunk...” (Gyűjtemény, 263. p.)
4. Magyar Könyvszemle, 1886. 283. p.
 5. Ferenczi Zoltánnak alábbi munkáira hívjuk fel a figyelmet: A nép-és városi könyvtárainkról. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1907. 1. sz. 13-18. p. Az olvasásról a köz- és népkönyvtárakkal kapcsolatban. = Uo. 2. sz. 73-80. p. A népkönyvtárak nemei. = Uo. 3-4. sz. 155-163. p. Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, azok szervezése és az esteli könyvtárak kérdése. In: A szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. Szerk. Vörösváry Ferenc. Bp. 1908. 352-378. p. Ferenczi egy későbbi előadásával szellemi előkészítője lett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége által a fővárosi vezetőséghez intézett előterjesztésnek A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1909. 4. sz. 188-196. p. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, ill. Főfelügyelősége 1897-ben jött létre. Történetéhez ld. Voit Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. 1-2. r. = Magyar Könyvszemle, 1992. 1. sz. 23-43., 2. sz. 139-156. p. A Tanács (később Szövetség) elnöke az 1900-as évek elejétől Wlassics Gyula, volt vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, az intézmény tevékenységét jól jellemzik Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésein. Bp. 1912., ill. az 1907-1918. között megjelent Múzeumi és Könyvtári Értesítő c. orgánumnak egyes számai, s végül Wlassicsnak 10 éves mérleget megvonó, 1913. október 5-én Sopronban elmondott megnyitóbeszéde. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1913. 4. sz. 217-227. p.
 6. A teljes szöveg olvasható: 546/1910. sz. emlékirat a Budapestben létesítendő közművelődési közkönyvtár ügyében. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1910. 1. sz. 56-57. p.
 7. Szabó Ervin szakvéleményét, ill. a szakértekezletnek az anyagát ld. Gyűjtemény 189-203, ill. 266-274. p. A szakértekezlet jegyzőkönyve önálló füzetben is megjelent a Fővárosi Könyvtár Közleményei sorozat 10. tagjaként: Községi Nyilvános Könyvtár létesítése ügyében 1910. június 20-án tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Bp. 1910. 38 p.
 8. Szabó Ervin bibliográfia. Szerk. Remete László, Pataki Ferenc. Bp. 1977. 122 p. A biobibliográfia akkor 460 művét

- és neki tulajdonított írást sorolt fel, a róla szóló irodalom is 330 tételnyi – volt akkor. A róla szóló irodalomból most egyedül a legfrissebbre és leginkább mérvadóra hivatkozunk, annál is inkább, mivel irodalmi apparátusa jó kalauz a részletek s a bibliográfia óta megjelent írástok iránt érdeklődő számára. Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 281 p.
9. Több jel utal arra, hogy – az angolul, németül olaszul és franciául tudó – Szabó Ervin az első könyvtári inspirációkat Bécsben, akár személyesen az ottani városi könyvtár ugyancsak angolszász törekvéseket megvalósító és alapító igazgatójától, Eduard Reyer professzortól (is) kaphatta. Motiváló tényezőként jöhet számításba Mandelló Gyula közgazdász professzor, aki szoros kapcsolatban állott a kurrens közgazdasági bibliográfiát 1900-tól a Közgazdasági Szemlében közlő Szabó Ervinnel: Mandelló jól ismerhette az amerikai könyvtárügyet, hiszen neki tulajdonítható Dewey tizedes rendszerének ajánlása a Brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet számára. (Ez utóbbihoz ld. Remete László: Szabó Ervin és a decimális rendszer. = Könyvtáros, 1968. 9. sz. 515-519. p.) Szabó Ervin kezdetektől angolszász könyvtári orientációját és a fővárosi (ekkor még szak) könyvtár élén a public library előkészítését részletesen kimutattuk. Vö. Tóth Gyula: Szabó Ervin útja az Emlékiratig. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve. XXI. 1983-84. Bp. 1988. 119-131. p. Életművéről és egyben a német könyvtárosokkal való kapcsolatáról ld. még Tóth, Gyula: Ervin Szabó (1877-1918.) Anwalt eines modernen Öffentlichen Bibliothekswesens in Ungarn. = Buch und Bibliothek, 44 Jahrg. 1992. no. 3. p. 221-229.
 10. Walleshausen Gyula: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Múlt, jelen és jövő. = Egyetemi Szemle, 1984. 4. sz. 48. p.
 11. Gyűjtemény, 407-408. p.
 12. Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. In: Gyűjtemény, 87-98. p. Ld. még az 5. sz. jegyzetben A szabad tanítás Pécssett... im. 349-425. p-on a múzeumi és könyvtári szakosztály vitájának jegyzőkönyvét. A korabeli gyakorlatnak megfelelően itt és még később sokszor Szabó Ervin is „népkönyvtárat” említett, de nála egészen másról volt szó.
 13. Gyűjtemény, 337-340. p.
 14. Idézi Remete 1. sz. jegyzetben im. 57. p.
 15. Az egész folyamat – Remete már idézett művén túl – jól nyomon követhető Szabó Ervinnek a könyvtár Értesítőjében 1907-től megjelentetett jelentéseiben, ill. a könyvtár kiadványaihoz írt előszavakból. Sajnos ezek részletezésére nincs terünk, ld. Gyűjtemény, 335-426. p.
 16. Gyűjtemény, 189-203. p.
 17. Ez utóbbi – egyebek mellett – rosszállást váltott ki a régi és mindvégig vitapartner Gulyás Pál részéről. A vita kettejük között jól mutatja Szabó Ervinnek a konzervatív erőkkal vívott küzdelmét: ez voltaképpen a népkönyvtár és a public library vitája is volt. Az Emlékiratra reagált Gulyás Pál: Az új fővárosi könyvtár tervezete. = Magyar Könyvszemle, 1910. 3. füz. 193-212. p. Erre válaszolt Szabó Ervin: Az új fővárosi közkönyvtár dolgában. = Uo. 4. füz. 338-351. p., ill. Gyűjtemény, 275-292. p. Gulyás Pál realisabb megítéléséhez ld. Sonnevend Péter: Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez. = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1994. február, 5-14. p. Szabó Ervin és Gulyás Pál történelmi vitájának összebékítését kísérelte meg Katsányi Sándor: Párhuzamos életrajzok. Gulyás Pál, Szabó Ervin és a korszerű közkönyvtár gondolatának kibontakozása. = Könyvtári Figyelő, 1995. 2. sz. 199-208. p.
 18. Gyűjtemény, 452-480. p.
 19. Az egyszerűség kedvéért az Emlékirat bemutatásakor lábjegyzet helyett zárójelbe tett lapszám közlésével a Gyűjtemény megfelelő helyére utalunk.
 20. A vitához ld. a 17. sz. jegyzetet.
 21. Ld. a 7. sz. jegyzetben említett jegyzőkönyvben.
 22. Gyűjtemény, 99-107. p.
 23. A Községi Nyilvános Könyvtár részletes pályázati programja. Bp. 1911. 21 p.
 24. Szabó Ervin: A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire. In: Gyűjtemény, 131-132. p.
 25. Gyűjtemény, 366. p.
 26. Gyűjtemény, 370-371. p.
 27. Gyűjtemény, 380. p.
 28. Gyűjtemény, 387. p.
 29. Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében. Bp. 1968. 304 p.
 30. Idézi Remete im. 144. p.
 31. Gyűjtemény, 399. p.
 32. Gyűjtemény, 318-320. p.
 33. Gyűjtemény, 582-593. p. Az írás eredetileg a Magyar Gyáripar, 7. évf. 1917. 1. sz-ban, ill. a Vas- és Fémmunkások Lapja, 1917. márc. 16-i számában jelent meg, de Szabó Ervin fontosnak tartotta különlenyomatban is terjeszteni.
 34. Itt meg kell jegyeznünk, hogy 1915 végén Debrecenbe – hazai viszonylatban egyik vidéki nagyvárosba –, a város kultúrtaácsnokához írt levelében arra tett kísérletet, hogy meggyőzze az ottaniakat, nem réteggönyvtárra, hanem nyilvános könyvtárra van szükség, s ehhez a sok apró könyvtár különállása helyett a centralizáció, az együttműködés és munkamegosztás hozhat eredményeket. Vö. Gyűjtemény, 175-179. p. Hogy a vidékre gyakorolt kisugárzó

- hatása mégiscsak létezett, mutatja a másik vidéki nagyváros kiemelkedő könyvtárosának, a jeles írónak, Móra Ferencnek a részvétávirata: „Szabó Ervin halála talán nagyobb vesztesége a holnapi Magyarországnak, mint a mai-nak, de az érte való gyász egészen a miénk, s abból igaz fájdalommal vesszük ki a részünket, mi is, akik szerte a vidéken vagyunk névtelen és kicsi, de hűséges és hívő kubicusai annak a kultúrának, amelynek Ő építőmestere volt.” (Szabó Ervin. 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 131. p.)
35. Ezt jól mutatják a Fővárosi Könyvtárral kapcsolatos tárgyalások is, még inkább Szabó Ervinnek 1918 áprilisában az éves jelentésben írt sorai: „... meggyőződésünk szerint az egész könyvtári személyzet és az összes többi tényezők lelkesedése, hozzáértése, támogatása sem lett volna elég, hogy a kicsiny kezdetekből oly magas méretekre emelje a fővárosnak – és talán azt is elmondhatjuk már ma: az egész országnak és a magyar kultúrának – ezt a művelődési intézményét, ha nem támaszkodik dr. Bárczy István polgármester úrnak erős kultúrérzékére és szeretetére.” (Gyűjtemény, 406. p.)
36. Ezeket részletesen tárgyalja Remete Lászlónak az 1. sz. jegyzetben hivatkozott monográfiája a 145-152. lapokon.
37. Fraknói Vilmos: Egy amerikai közkönyvtár. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1912. 2-3. sz. 97-105. p. Lábjegyzetben hozzáfűzte: „Noha szerénytelenségnek fog feltűnni, hivatkozom az első évi jelentésre, amit program gyanánt 1897-ben intéztem a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.”
38. Olvasható Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1909. 1. sz. 52-53. p., ill. uo. 1912. 1. sz. 66-68. p.
39. Gulyás Pál: A magyarországi szabadoktatásügyi intézmények, különös tekintettel a népkönyvtárakra. = Magyar Könyvszemle, 1913. 123-135. p.
40. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1913. 4. sz. 217-227. p.
41. Gulyás Pál: Az új fővárosi közkönyvtár tervezete. = Magyar Könyvszemle, 1910. 193-213. p., majd Szabó Ervin válasza (Az új fővárosi könyvtár dolgában. = Magyar Könyvszemle, 1910. 338-351. p.) nyomán ismét Gulyás Pál viszontválasza: Az új fővárosi közkönyvtár körül. = Magyar Könyvszemle, 1910. 352-358. p., Uő : A községy nyilvános könyvtár részletes pályázati programja..., Szabó Ervin: A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire...(Könyvismertetés)= Magyar Könyvszemle, 1911. 73-76. p.,(valószínűleg!) Uő: A fővárosi könyvtár Almássy-téri fiókjának megnyitása. = Magyar Könyvszemle, 1914. 95-96. p., Uő : Madzsar József: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára..= Magyar Könyvszemle, 1914. 169-170. p., Uő: Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvései... = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1916. 165-167. p.
42. Katsányi i.m., ill. bizonyítékul az alábbiakat idézte Gulyástól: [A Fővárosi Könyvtár] „a mi állami Zentralstellénkkal, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségével és Tanácsával szemben meg akarja szervezni az ő külön Zentralstelléjét... De ha hitünk szerint Németországban is sok a két Zentralstelle, úgy engedjek meg, hogy mi meg magunkra nézve tartsunk két középponti irányítószervet fölöslegesnek” – „Tiszta beszéd” – fűzte hozzá Katsányi.
43. Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 12. p.
44. Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. = Magyar Könyvszemle, 1920. 21-84, 1922. 216-233. p. és különnyomat: Bp. Szent István Akadémia, 1921. 129 p.
45. Ehhez ld. Mai magyar művelődéspolitiká. Elvek, tervek, eredmények. Bev. Kovács Máté. Bp. 1946., Kóhalmi Béla: Községi könyvtárpolitika. = Városi Szemle, 33. évf. 1947., ill. különnyomatban 16 p.